

több szóval kifejezett gondolatot: 1791: Az igazgató hatalom ugyan megtűri a buddhista papokat, de egyben kordában is tartja őket; úgy bánik velük, „mint az alakos játékosokkal szoktanak az emberek bánni: meg-engedi nékik az ember, hogy *kaukleroskodgynak*, de ha a' népet felzendittik, fel-akasztattódnak” (Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom iratai 1: 425). A *-ség* képzős főnévnek az alapszóval egyezően két jelentése van: a 'kókler mestersége' és a 'kókler módjára való viselkedés' (vö. ÉrtSz.). Mindkét jelentésre akad példánk. A XVIII. század végéről (1792.) idézett szabadkőműves-irat az első jelentésben alkalmazza a szót, átvitt értelemben a reformkor nyelvéből ismerjük: 1842: A kereskedelmi mérlegek hamisak. „*Koklerség* hát az egész dolog, nem egyéb” (Világ 676).

A *kókler*-t elsőnek Tolnai szótározta 1900-ban: „*Gaukler (kókler)*: szemfényvesztő, alakos, alakoskodó” (Magyarító szótár). A kifejezés hangalakjának lassú megállapodására mutat, hogy Tolnai még a XIX. század legvégén is első helyen a *gaukler* alakot tünteti fel, holott az *au* kettőshangzó *o*-vá egyszerűsödése (Bárczi: Hangt.² 96) a *kaukler*~*kókler* szóban már fél évszázadnál is hosszabb idő óta élhetett, és a szókezdő zöngés-zöngétlen hangzócsere is kétszáz éves örökség.

Zsoldos Jenő

Szófejtő szótár, értelmező szótár. Tárgyi mivoltában Szófejtő Szótárunk (SzófSz.) 1941 óta, Értelmező Szótárunk (ÉrtSz.) pedig 1959–1962 óta van. E szókapcsolatok maguk azonban jóval korábbiak.

A *szófejtő szótár*-ra I. 1906: „A M. Tud. Akadémia idei nagygyűlése . . . a magyar nyelv *szófejtő* (etymologiai) *szótárának* megírásával alulírottakat bízta meg” (NyK. 36: 267). A szókapcsolat elülső tagjának, a *szófejtő*-nek régen 'tolmács' volt a jelentése; vö. 1794: „A' Sultán végtére az ő első Tolmácsát (*Szófejtőjét*) küldé ajándékkal, és mentegetéssel” (Molnár J.: Könyvház 6: 26: Nsz.). A *fejtő*, úgy látszik, önmagában állva is jelenthetett 'tolmács'-ot; vö. 1784: „*fejtő* (tolmács)” (SzD. 79). Itt, valamint a 'tolmács, interpretátor' jelentésű *szófejtő* összetételben a *fejtő* melléknévi igenévnek afféle szerepe van, mint az *álomfejtő*-ben (I. NySz.), *mesefejtő*-ben (I. NySz.), *rejtvényfejtő*-ben (I. ÉrtSz. *rejtvény* a.). Hasonló szerkezetű összetételek a németben is vannak; vö. német *Wortdeuter* 'interpretátor, magyarázó' (Theodor Heinsius: Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache. IV. Hannover—Wien, 1835. 1682); vö. még *Sterndeuter* 'csillagjós', *Traumdeuter* 'álomfejtő', *Zeichendeuter* 'jelmagyarázó, jövendőmondó' stb. A 'tolmács' értelmű magyar *szófejtő* azonban — akárcsak a németben a *Wortdeuter* — nem volt több szűk elterjedtségű, alkalmilag használatos szónál. Fontossága akkor nőtt meg, amikor 'etimológus' jelentésben nyelvtudományi szakkifejezéssé kezdett válni; vö. 1832: „*Szó-fejtő*. Interpres, evolutor vocis, etymologus, grammaticus” (Kreszn. 2: 228), de vö. 1823: „Etymologie, die: *szófejtés*” (Márton: Lexikon 1: 695: NSz.). L. még 1835: „Wortforscher . . . : *szófejtő*, szónyomozó” (Tzs. 801).

Az *értelmező szótár* korai előfordulásaiából I.: 1844: „az Akademia által egy oly, csupán *értelmező szótár* fog kiadatni, mely a m. nyelvnek egyetemes szókincsét magában foglalja” (CzF. 1: 11); 1862: „Az *értelmező szótár* fogalmához tartozik, hogy a szók értelményét minél szabatosabban körülírva meghatározza” (CzF. 1: 13). Olykor az *értelmező szótár* helyett a *magyarázó szótár* megjelölést alkalmazták; vö. 1922: „Idegen szavaink *magyarázó* és etymologiai *szótára*” (MNyTK. 18. sz. 36); 1951: „толковый словарь (egy nyelvű) *magyarázó szótár*” (Hadrovics—Gáldi: OrMSz. 825); 1955: „Minden más művelt nemzet, amikor megalkotta . . . anyanyelvének *magyarázó, értelmező szótárát*” (Nyelvművelő. Szerkesztette Lőrincze Lajos. Bp., 1956. 173). Az *értelmező szótár* mint egy szótártípus neve csupán az ÉrtSz. megjelenésével kerekedett végérvényesen felül.

Kiss Lajos